

איוז צרה היתה בו".³⁸ ופלא הדבר, האם חידה לפתרה מסרו לנו? אמנם כתבו ראשונים ואחרונים³⁹ שהוא היום שמת בו עזרא הסופר, וכך הוזכר גם בסליחות של עשרה בטבת. אך נראה הדבר, וכך שמעתי כתורה שבעל פה, שרמז יש עוד לדבר אחר, שלא רצו חכמים לגלותו מפני הסכנה, וסופו מצאתיו בספר העיבור שנתחבר על-ידי קדמון⁴⁰, שט' טבת לחודשי לבנה היה בתחילת חשבון ומנין שנתייהם, בשנה א' של אומות, חל בכ"ה בדצמבר, ומוכן שעל-ידי יום זה נשפך דם רב בישראל, וד"ל.

1234567

ד.

גשמי השנה והעתים שלה אחר תקופת חמה הולכים⁴¹, כמובן מאליו. ולכן אמרו שזמן הרביעה של שבעה-עשר במרחשון שכולם מודים בו – אם שנחלקו ביניהם תנאים אם היא רביעה אפילה, בינונית או בכירה, היינו אם י"ז במרחשון הוא זמן ראשון, שני או שלישי של גשמים – הוא זמן כימה לשקועי⁴², והרי מהלך הכוכבים וזמני שקיעתם בזמני חמה תלוי, הרי שכיוונו בעצם לי"ז מרחשון של חמה. וכך סוף ירידת גשמים ומאימתי אינם מועילים, ולקללה תיחשב אם עד אז לא ירדו, ואחר כך אינם רצויים יהיו, כמובן בזמני חמה תלוי הדבר. ולכן כשאמרו שאם יצא ניסן ולא ירדו גשמים, שוב אין מתענים⁴³, מוסיף הירושלמי⁴⁴: ובלבד ניסן של תקופה, וכן נפסק ברמב"ם⁴⁵. ובטור ובשולחן ערוך⁴⁶: מתענים עד שיצא ניסן של תקופה והוא כשהגיעה שמש לתחילת מזל שור, דהיינו שלושים יום אחרי התקופה. ובכך הסביר בעל צפנת פענח⁴⁷ גם דברי ירושלמי שכתב שאף לתנאים החולקים בתחילת גשמים⁴⁸, „בסופם כולם מודים“⁴⁹, היינו שלהפסיק התעניות הולכים אחר ימות החמה. והדעת נוטה להבינו, שכן אפילו אם עדיין לא יצא ניסן של לבנה, אם יצא ניסן של חמה הרי כבר קללה היא ואיך יצומו ויבקשו עוד גשמים.

אך בתחילת הגשמים, מאימתי יתחילו היחידים להתענות, מ"ז במרחשון, אף אחד לא כתב ללכת אחר חודשי חמה, ולהלכה זמני תעניות אלו בחודשי לבנה הם. וצריכים

38. מג"א שם בשם כלבו.
39. ר' אברהם בר חייא הנשיא, בפרק האחרון.
40. רש"י סנהדרין יא ע"ב ד"ה איבעיא להו.
41. ירושלמי תענית פ"א ה"ג.
42. ע"י משנה תענית יב ע"ב.
43. שם סוף פרק א.
44. תעניות פ"ג ה"ט.
45. אר"ח סי' תקעה ס"ז.
46. לרמב"ם שם.
47. ע"י להלן מחלוקת ר' ורשב"ג.
48. ירושלמי שם פ"א ה"ג: לבסוף נצרכה. וע"י קה"ע ופ"מ שפירשו פירושים קשים להבנה.

לומר כלל גדול, שחכמים קבעו הדברים לעם תמיד לפי חשבון חודשי לבנה הרגיל בידו על אף שהטעם תלוי בתאריך של חודשי חמה, שכן בדרך כלל „כסידרן“ הוא להיות שווים חודשיהם אלו לאלו ולא פלוג ביניהם.

ובכל זאת בשנת העיבור, כשמרחשון שלפניו בא מוקדם לפני הזמן הרגיל, תמצא שנחלקו בדבר תנאים. רבי ור' שמעון בן גמליאל חולקים בתוספתא⁴⁹ אם היתה „שנה חסרה“, זה אומר „נותנים לה חסרונה“ וזה אומר „הולכים אחר סדרן“. רוב מפרשי התוספתא פירשוה שנחלקו אם חסרו כמה ימים מועטים על ידי ריבוי של חודשים מעוברים⁵⁰. אבל בצפנת פענח⁵¹ ראה במחלוקת זו מחלוקת יסודית אם ללכת בהתחלת התעניות של גשמים אחר חודשי חמה או לבנה, היינו כשהשנה היתה חסרה – נראה שהלשון כעין ששנינו בדיני עיבור „כשהיתה חסרה ששה עשר יום“⁵², היינו כשנגמרה שנת לבנה לפני שנת חמה בסכום ימים אלה – ומובנו כאן שהשנה היתה חסרה וכבר הגיע י"ז במרחשון לחודשי לבנה לפני הזמן של י"ז לחודשי חמה, זמן הגשמים, ונחלקו התנאים, שאחד סובר שבכל זאת יתחילו ב"ז מרחשון „כסידרן“ ואחד סובר ש„נותנים לה חסרונה“ לחכות עד שיגיע זמנם⁵³, ובסוף עונת הגשמים – בניסן – כשהיתה שנה מעוברת ונתאחר ניסן של לבנה אחר ניסן של חמה הוא שכולם מודים, כאמור לעיל, שמפסיקים מלהתענות מהטעמים שהוזכרו למעלה⁵⁴.

ה.

הכלל שעלה לנו מדיני תעניות גשמים, שזמן שבעצמותו תלוי אמנם בתאריכי חודשי חמה נקבע בכל זאת מחכמינו תמיד כפי חודשי לבנה כסדרם, מבלי לשנותו כשהיה הבדל ביניהם, נמצאהו מאושר עוד בשני תאריכים: בחמישה-עשר בשבט ובחמשה-עשר באב. שניהם בעונות השמש ובתקופותיה תלויים. חמישה-עשר בשבט הואיל ויצאו רוב גשמי השנה, וגם משום שמחצית התקופה – של טבת – שבט – אדר של חמה – עברה⁵⁵,

49. ריש תענית ובירושלמי פ"א ה"ג בהפיכת הדעות של ר' ושל רשב"ג.

50. ע"י מנחת ביכורים.

51. בשני מקומות בהל' קדוה"ח פ"ד ה"ג ובהל' תעניות פ"ג ה"ט.

52. תוספתא סנהדרין פ"ב.

53. וכן פירש תוספתא זו גם הר"ש ליברמן ב, התוספתא כפשוטה' כבעל צפנת פענח. ואף למעשה ראיתי בס' פלגי מים לר"ש דבליצקי שמנהג ירושלים לאחר בשנה מעוברת התחלת התעניות, הובא שם בשם ספר בני בנימין ובשם ס' הל'ק"ט.

54. ודרך אגב כדאי להזכיר שדווקא רבי הוא שהולך עוד בשני מקומות אחרי שנת החמה, בענין שנת בתי ערי חומה, ערכין לא ע"א, ובענין שנים של בהמת קרבנות, תוספתא ריש פרה, אלא שאין זה נוגע לנושא של חודשי חמה.

55. ע"י ר"ה יד ע"א, שא' בשבט לבית שמאי ראש השנה לאילנות אע"פ שרוב תקופה מבחוץ הואיל ויצאו רוב גשמים, משמע שבית הלל משום כך נחלקו וקבעו ט"ז בשבט משום שאז גם רוב

והוא,,תחום אמצעי בין שתי התקופות"⁵⁴. וחמישה-עשר באב, כיון שהגיע תשש כוחה של חמה⁵⁵, ואף הוא נקודת האמצע בין תקופה לתקופה, בשלושה חודשי קיץ תמוז-אב-אלול של חמה. ובכל זאת שניהם נקבעו, זה לדיני פירות וזה לשמחה, לנו המונים לפי הלבנה, כמו,,בשנים כסידרן" בזמן חודשי לבנה באותו יום חמישה-עשר שבהם. ואפילו היתה שנה מעוברת הלך אחר רוב שנים, כך ענה ר' ינאי לר' יוחנן⁵⁶.

אך לא היה הדבר פשוט מתחילה לחכמינו. שאל מקודם ר' יוחנן מר' ינאי: אחד של שבט לבית שמאי או חמישה-עשר בו לבית הלל⁵⁷, שבט של חודשים - של לבנה - הוא או שבט של תקופה⁵⁸, של חמה, היינו החודש שנכנס לסוף שלושים יום אחר תקופת טבת⁵⁹. וענה לו ר' ינאי שבט של חודשים, והגם שבישול פירות הולך אחר החמה כפי שהעירו התוספות⁶⁰, הרי ישראלים מונים ללבנה⁶¹, ונראה פירוש של תירוצ זה כפי הכלל שהעלינו, שהתורה קבעה כל תאריכיה לפי חודשי לבנה המתאימים בשנים כסדרן לאותו יום בחודשי חמה, ואף כשיש הפרש ביניהם, ובפרט כאמור בשנה מעוברת, זמני תורה לא נשתנו בכל זאת.

וכעין זה בקביעת יום חמישה-עשר באב מדרבנן ליום שמחה וליום שפוסקים בו מלכרות עצים למערכה⁶² טעמו לפי החמה, אך דיניו לפי הלבנה.

7.

ואולי לא נועז יותר מדי להסביר על-ידי כלל זה הלכה נוספת:
מאימתי שואלים את הגשמים, מג' במרחשון⁶³ שהוא, כהובא לעיל, זמן רביעה

גשמים יצאו, וגם כבר לא רוב תקופה מבחוק. ועי' פנ"י שר"ל שחלקו במציאות אם רוב גשמים יצאו בא' או בט"ו בו.

56. מאירי ר"ה שם.

57. ב"ב קכא ע"ב, לר' אליעזר הגדול ולרבה ורב יוסף.

58. ר"ה טו ע"א, ושם ללשון אחר רב נחמן לרבא.

59. עי' משנה ר"ה ב ע"א.

60. ר"ה טו ע"א.

61. רש"י שם. ומה ששאל שם דווקא באתרוג, י"ל שיש שהולכים בו אחר לקיטה, עי' הסוגיא שם, וכן אתרוג דר בו משנה לשנה, ומילתא דשכיחא היא ללקטו באותה עונה, זה לוקטו לפני ט"ז בשבט וזה אחריו כמעשה ר' עקיבא שם יד ע"ב, משא"כ בשאר פירות האילן שהכל תלוי בהם בחנטה, ולכן שאל באתרוג אכל כאמת ה"ה בכל פירות אילן. ודרך אגב צע"ג לי בדברי הפנ"י שם שר"ל שחילוק חודש בהלכות לשני דינים, לפני ט"ז ואחריו, אינו אלא מפני שמעשר פירות של אילן מדרבנן הוא, הרי אף זיתים וענבים, ושמן ויין, אף דיניהם תלויים בעונת המעשרות שלהם בט"ז בשבט ומדאורייתא הם, וכן דיני ערלה דאורייתא.

62. ר"ה שם.

63. בתי' ב: ועוד. והתירוצ הראשון שבישול פירות תלוי גם בחמה וגם בלבנה.

64. עי' ב"ב קכא ע"א.

65. משנה תענית י ע"א.

בכירה לדעת המקדימים, והוא לחודשי לבנה אף על פי שגשמים יורדים כפי זמני תקופה. ולרבן גמליאל שהלכה כמותו נקבע ז' במרחשון ולא שהוא חולק על עצם הצורך לשאול אלא משום עולי רגלים כדי שיגיעו לביתם נקבע הזמן קצת מאוחר⁶⁶. במה דברים אמורים בארץ ישראל, אבל בגולה עד ששים יום בתקופה⁶⁷. רגילים לפרשו, בגולה היינו בבבל שארץ טובענית היא ולא צריכה גשם כארץ ישראל, וכל הארצות שאף שם ממתינים בשאלה עד ששים יום לתקופת תשרי, הרי הטעם שכולם אחר בבל נגררים⁶⁸. אלא שלפי זה מוכרחים לומר שזמן זה של ששים יום לתקופה נקבע על פי הנסיון של יושבי בבל בלבד, וסוד ה' ליראיו בקביעותו. ונוסף לזה, קצת תימה בדבר – ושאלה זו כבר ראשונים נטפלו לה⁶⁹ – אם כבר שאר הארצות לא יתפללו כפי צורכם במדינותיהם, למה לא יגררו אחר הגבירה, ארץ ישראל, ונגררים אחר השפחה, בבל. ואולי אפשר לומר, שלפי חשבון חודשי חמה ששים יום אחר תקופת תשרי הרי הוא א' בכסלו של חמה, והרי מהמשנה ידענו שא' כסלו של לבנה הוא הזמן האחרון של רביעה, שממנו ואילך אם לא ירדו גשמים עד אז גוזרים בית דין תעניות על הציבור⁷⁰. ואם כן ייתכן שזהו כל ההבדל: בארץ ישראל, אשר למטר השמים תשתה מים וצמאה היא לגשמים ביותר, תיקנו לשאול שאלת טל ומטר מזמן הראשון של גשמים לדעת המקדימים אותו⁷¹, מג' במרחשון או בהתחשב עם עולי רגלים מיום ז' בו, אבל בגולה כולה, הן בבבל הן בכל הארצות, ששם אינם כל כך צמאים לגשמים ולמים, לא קבעו זמן השאלה אלא לזמן האחרון של רביעה ושל צפיה לגשמים, והוא ראש חודש כסלו, זמן שאם לא ירדו עד אז כבר גוזרים תעניות על הציבור בארץ ישראל. אלא שבחוצה לארץ, ששם אומות העולם מונים לחמה השאירו הדבר כפי עצם העניין⁷², שגשמים ועתים אחר השמש הולכים, לפי חודשי חמה, וראש חודש כסלו של חמה הוא ששים יום אחר תקופת תשרי, אבל בארץ ישראל ששם ישראל מונים ללבנה קבעו הזמן בתאריך ירחי לבנה כפי הצורך באותו זמן של חודשי חמה, היינו בג' במרחשון או בז' בו מפני עולי רגל בהתחלה, ואף תעניותיהם מתחילות בראשון בכסלו של לבנה, מכיון שלחשבון של חמה ראשון בכסלו הזמן האחרון של רביעה.

66. משנה וגמ' שם ורש"י.

67. ברייתא בגמ' שם.

68. רש"י ור"ן שם.

69. הרא"ש בתשובותיו.

70. עי' משנה תענית יח ע"ב ועיין תשובות רש"י הוצאת אלפנביין ניו-יורק סי' ט"ז פירוש על הזמן של ששים יום כסוף חבלי הזרע, עי"ש.

71. עי' לעיל, מחלוקת תנאים בזמן ראשון של רביעה מתי הוא.

72. ואל תשאל למה בשאר דברים לא תיקנו לגולה לפי מניני חמה, שבמקום שאין תקנה מיוחדת להם ודאי אין לשנות מכל מנינינו לפי חדשי לבנה, אך במקום זה כיוונו לשנות ולהבדיל בין צורך גשמים הגדול בארץ ישראל ובין כל הארצות שלא זקוקים לו כל כך.